

van Rietveld (gebouwd in 1958-1959) was eigenlijk het enige dat verwees naar moderne ontwikkelingen in kunst en cultuur. Dit alles impliceerde dat de culturele vorming van kinderen en jongeren vooral afhankelijk was van inzet en smaak van onderwijzers en leraren. In dat opzicht werd er in Amersfoort een interessant onderwijsbeleid gevoerd, waarbij tal van scholen uit het lager en voortgezet onderwijs zeer veel tijd en aandacht besteedden aan culturele vorming, zowel binnen als buiten schoolverband.

Door uit te gaan van de fuserende organisaties, is de reikwijdte van dit boekje nogal smal. Daarbij komt nog dat de organisaties op het terrein van de kunstzinnige vorming in hun beleidsnota's wel veel mooie dingen schreven over de vormende waarde van hun aanbod, maar tegelijkertijd natuurlijk vooral op een markt opereerden. Al die passages uit het notaprosza over het belang van persoonlijke expressie en ingewijd-worden-in-de-cultuur dienden tegelijkertijd ook als *selling points* in de concurrentieslag met tal van andere interessante mogelijkheden om de tijd mee te vullen. Ouders konden hun kinderen wel naar de muziekschool sturen, maar ze konden ook kiezen voor voetballen, scouting, paardrijles of muziekles bij een particuliere musicus. En vergelijkbare keuzen konden ouderen maken: televisie kijken, met de caravan weg, naar Amersfoortse Boys, een cursus bij de Volksuniversiteit of gezellig naar creatief centrum De Hof voor lessen in de textiele werkvormen. Het een is wellicht beter dan het ander, maar het zou wel eens wetenschappelijke winst kunnen opleveren als we in de geschiedenis van de kunstzinnige vorming niet zozeer uitgingen van de goede bedoelingen en de erkende—dat wil in Nederland zeggen gesubsidieerde—instellingen, maar van een analyse van keuzepatronen. Naar analogie van de recente trend in de medische geschiedschrijving — die uitgaat van 'de medische markt' — zou dan het model van de 'culturele markt' gehanteerd kunnen worden. Een dergelijke aanpak zou ook het gedenkboekarakter van dit boekje hebben kunnen reduceren.

Hoe dit ook zij, de cursussen en activiteiten van de instellingen die hier beschreven zijn, zullen wellicht voor de deelnemers aangename herinneringen oproepen, maar op de vraag wat dit alles in wat ruimer verband betekent, is vrees ik slechts een ontmoedigend antwoord te geven. Van al deze creatieve expressies was in Amersfoort alleen de mooie traditie opmerkelijk van de Kerstliedavond in de Markthal — een gebouw dat even treurig was als de naam al doet vermoeden — onder de energieke leiding van Renske Nieweg.

Piet de Rooy

D. Hondius, *Gemengde huwelijken, gemengde gevoelens. Aanvaarding en ontwijking van etnisch en religieus verschil sinds 1945* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1999, Nederlandse cultuur in Europese context. Monografieën en studies XII. Ijkpunt 1950; Den Haag: Sdu uitgevers, 1999, xvi + 427 blz., ISBN 90 12 08644 2).

Twee geloven op een kussen, daar slaapt de duivel tussen—met deze eenvoudige volkswijsheid is het probleem van het gemengde huwelijk in het kort geschetst. Dienne Hondius heeft zich in haar proefschrift voor het NWO-programma 'Nederlandse cultuur in Europese context, ijkpunt 1950', afgevraagd of daar niet iets meer over valt te zeggen. En in dat opzicht is ze ruim geslaagd. Wat vooral opvalt is dat het godsdienstig gemengde huwelijk in de jaren vijftig zo weinig voorkwam, maar dat er tegelijkertijd zo zwaar aan werd getild. Katholieken en protestanten tobden wat af, wanneer twee mensen van verschillend geloof met elkaar wilden trouwen. Weinigen konden vermoeden, hoezeer in de jaren zestig de betekenis van het geloof zou

verschrompelen. Het Centraal bureau voor de statistiek, CBS, kon godsdienstige gezindheid in de jaren zeventig niet meer betrouwbaar meten door het verdwijnen van de volkstellingen. In 1984 liet het CBS de landelijke statistiek van kerkelijke gezindten maar helemaal vallen. Het gemengde huwelijk zou na de jaren zestig niet meer iets godsdienstigs zijn, voortaan zou het vooral betekenen een huwelijk met een gastarbeider (al duurde het even voordat een dergelijke verbintenis zo werd aangeduid) en nog weer later zou het begrip slaan op etnisch-gemengde paren. En over hen gaat het empirische gedeelte van deze studie.

Hondius betreft in haar studie veel antropologische en sociologische beschrijvingen en theorievorming over het karakteristieke van het gemengde huwelijk, en wat verdraagzaamheid en tolerantie ermee van doen hebben. Het maakt alleen al om greep te krijgen op het verschijnsel veel uit of een gemengd huwelijk wordt gedefinieerd als 'een vorm van afwijkend gedrag' of als 'een feitelijke indicator voor de mate van sociale integratie'. Zelf vindt Hondius tolerantie een neerbuigend begrip, en ze heeft het dan ook liever over acceptatie, aanvaarding, en vermijding. Uitvoerig belicht ze de stand van zaken op onderzoeksgebied in Nederland en aanpalende buurlanden. Gemengd huwenden zien zich geconfronteerd met reacties van buitenstaanders; zal het huwelijk standhouden, en: hoe zal het met de kinderen aflopen? Hondius heeft zich in de volgende twee delen van haar boek vooral beziggehouden met de huwelijken die inderdaad standhielden. De kinderen zijn in dit boek niet bestudeerd.

Maar daarnaast bleef er nog genoeg over. De statistiek bleek om allerlei redenen niet in staat een compleet historisch overzicht van de aantallen etnisch gemengde huwelijken in Nederland na de Tweede Wereldoorlog te geven. Maar het lijkt of gemengd gehuwden inderdaad een wat grotere kans lopen een echtscheiding mee te maken, maar erg veel groter dan bij andere huwenden is die kans niet. En in de loop van de tijd worden de verschillen kleiner.

Nederland werd een immigratieland, al duurde het enkele decennia voordat dat feit erkend werd in beleid en publieke opinie. Het derde deel van deze dissertatie is vooral gebaseerd op kwalitatief onderzoek naar de beleving van gemengd-gehuwden zelf. Zij worden gezien als ervaringsdeskundigen bij uitstek. Niet minder dan 88 paren zijn uitvoerig geïnterviewd over aanvaarding door hun omgeving en over hun eigen identiteit en de verschuivingen daarin. Pioniers van het etnisch-gemengde huwelijk waren Indische Nederlanders en Molukkers die na de dekolonisatie naar Nederland vertrokken. Indische jongens kunnen veel beter dansen, vertelt een vrouw die in 1955 met een Indische man was getrouwd. De donkere huidskleur was voor de Nederlandse familie vaak het hoofdmotief om in eerste instantie afwijzend te reageren, waarna een langdurig proces van gewenning volgde. Soms was de weerstand onoverkomelijk en werd het contact met de familie verbroken. Zelf gingen de gemengd-gehuwde paren het liefst al te scherpe confrontaties uit de weg, aanpassing aan de Hollandse levensstijl was dan een veelgekozen strategie.

De volgende groep waarmee Nederland in aanraking kwam waren de Spaanse en Italiaanse gastarbeiders, die in grote getale door de Nederlandse industrie werden aangetrokken vanaf het midden van de jaren vijftig. De 'sexuele nood' van deze groep werd een gevleugelde term in de jaren zestig. En als er relaties ontstonden met Nederlandse vrouwen, viel dat bij die meisjes thuis niet altijd even goed. Zoals een vrouw die in 1963 met een Spanjaard trouwde, zich herinnert over haar ouders: 'verdorie, een buitenlander'! De gevoelens van vreemdheid jegens de wederzijdse culturen verdwenen geleidelijk, toen het massatoerisme op gang kwam. Anders liep het met Turken en Marokkanen, die in de jaren zeventig naar Nederland kwamen. Een Nederlandse vrouw die met een Spanjaard is getrouwd vertelt: 'Als het een Turk zou zijn dan zou het waarschijnlijk niet goed zijn. Dat heb ik wel door hoor, de laatste jaren'. Al was het maar vanwege de islam, ook al is godsdienst een veel minder belangrijke rol gaan spelen. Uit

de interviews komt naar voren, dat de acceptatie van Turks- en Marokkaans-Nederlandse paren voor het grootste deel moeizaam ging. De betrokken paren stelden daar een strategie van pragmatisme tegenover: ze vermeden zoveel mogelijk openlijke confrontaties. Zo hadden ze er weinig moeite mee om zich als religieus actief te presenteren, al deden ze er in werkelijkheid niet aan mee.

Hoe donkerder de partner, hoe opvallender, en dat kleurverschil ligt gevoelig, ook al heerst de norm van beschaafde kleurenblindheid. Dat ervaren Surinaamse en Antilliaanse gemengde-gehuwden, voor wie veelal 'acceptatie met moeite' speelde. En dan vooral van Surinaamse kant. Een Surinaamse vrouw viel het op, hoe nieuwgierig Nederlanders waren, 'en mijn mensen die houden daar allemaal niet van. Waar bemoei je je mee? Dat is het verschil'.

Hondius besluit haar studie met een uitvoerig overzicht van alle vormen van acceptatie waarop ze in de loop van haar onderzoek stuitte, en verbaast zich erover dat de extreme reacties die ze had verwacht, eigenlijk niet voorkwamen. Wat er gebeurt valt eerder te kenschetsen als terughoudend, voorzichtig, ingehouden of uitgesteld. Door verschillen te ontwijken en te verhullen, lijken voorwaarden geschapen te worden voor een volgende stap, die van aanvaarding. Hondius zou daar graag vervolgonderzoek over doen, en dat kan niet anders dan opnieuw een interessant boek opleveren.

Bernard Kruijthof

W. Goddijn, J. Jacobs, G. van Tillo, *Tot vrijheid geroepen. Katholieken in Nederland: 1946-2000* (Baarn: Ten Have, 1999, 560 blz., f69,90, ISBN 90 259 5145 7).

Uit het uitvoerig colofon bij dit boek (557/558) kan de lezer afleiden dat er lang en hard aan is gewerkt; het initiatief dateert uit 1985, een eerste ontwerp uit 1989. Twee godsdienstsociologen en een kerkhistoricus tekenen als hoofdauteurs, maar uit de tekst zelf blijkt dat vooral de Tilburgers Goddijn en Jacobs de kar hebben getrokken. Daarnaast nam een aantal specialisten enkele bijzondere onderwerpen voor zijn rekening. Het resultaat mag er zijn: niet minder dan vijfhonderd bladzijden tekst, een uitvoerige statistische bijlage, een bibliografie en een persoonsregister bieden de belangstellende lezer voor het eerst de mogelijkheid zich min of meer systematisch te verdiepen in het naoorlogs reilen en zeilen van de katholieke kerk in Nederland. De uitgever deed erg zijn best: het boek oogt als een waar standaardwerk. Voor een onderneming als deze is moed nodig, want de berg documentatie is haast onoverzienbaar en het behandelen van heel recente ontwikkelingen brengt zo zijn eigen problemen met zich mee. Moed blijkt ook uit de multidisciplinaire samenstelling van de auteursgroep. Behalve de genoemde twee sociologen en de kerkhistoricus treden als zodanig nog op: een socioloog die de statistische bijlage samenstelde en een kunsthistoricus, een pershistoricus en een neerlandicus/literatuurhistoricus. Hoe hebben zij zich van hun taak gekweten?

De hoofdindeling van het boek berust op een vier-fasen-onderscheid: 1945-1960, 1960-1970, 1970-1985 en 1985-1999, waarbij aan ieder van de genoemde jaartallen natuurlijk 'ongeveer' is toe te voegen. Een vergelijkbare indeling treft men in de contemporaine geschiedschrijving wel vaker aan; ze is heel wel te verdedigen. Binnen ieder deel komen dan steeds in dezelfde volgorde en geschreven door dezelfde auteur een tiental thema's aan de orde. Het zijn achtereenvolgens 1 inleiding (J. Jacobs), 2 kerkelijk leiderschap en 3 priester en leek (beide door W. Goddijn), 4 kerkenbouw en liturgie (H. van Haaren en J. Jacobs), 5 oecumene en 6 missie (beide door J. Jacobs), 7 geestelijk leven (G. van Tillo), 8 de organisaties (W. Goddijn),